

A kertészet jelentősége és sajátossága Magyarországon a 19. század második felében

Csoma Zsigmond

A magyarországi kertészet történetében az egyik legjelentősebb, leglátványosabb fejlődést mutató korszak a 19. század második fele. Ez volt az az időszak, amikor mintegy 40-50 év alatt korábban nem látott és tapasztalt fejlődést élt át a kertészet, a többi művelési ághoz viszonyítva. A 19. század közepi állapotokat *Lukácsy Sándor*, a korszak egyik jellegzetes és meghatározó szakember egyénisége még a kertészet gyermekkorának nevezte. Gyermekkorának, amikor a kertészkedők egyre nagyobb tábora már telhetetlen mohósággal gyűjtött be minden kertészeti csodának kikiáltott dolgot, növényt, fajtát, eszközt, magokat stb. A polgárosodó társadalom tagjai, akik még sok nemesi-feudális előjoggal rendelkeztek, mindent kipróbáltak, minden kertészeti újdonság után érdeklődtek. A kialakított túlzásfolt kertekben gondos és szakszerű kertészkedésre nem is gondolhattak, nem is tudtak erre figyelmet fordítani.

De vajon miért alakult ki a kertészet iránti érdeklődés, milyen tényezők hatottak a magyarországi kertészet rohamos fejlődésére, amely a korabeli magyar társadalmat is magával ragadta? Fontos megismerni azokat a korabeli gazdasági-társadalmi tényezőket, amelyek a kertészet rohamos fejlődését elősegítették, kikényszerítették, illetve ösztönözték a természettudományos (orvosi, gyógyszerészi) és a jogi végzettségű szakemberek kertészeti érdeklődésének kialakulását, nem egyszer pályamódosítását. Mindezek eredményeként az 1880-1890-es évekre európai színvonalú, a korabeli lehetőségekhez mérten modern, már üzemi méretű, szakosodott kertészetek alakulhattak ki.

1848-49 hatása a magyarországi kertészetre rendkívüli volt. Az áprilisi törvények és az azokat kiegészítő rendelkezések szabad paraszti tulajdonná tették a korábbi jobbágyföldet. A föld áruvá vált, a munkaerő és a birtokforgalom feudális gátjai lehullottak. A forradalmat és a szabadságharcot ugyan legyűrték, de az ötvenes évek önkényuralmi rendszere a kapitalista átalakulást már nem akadályozhatta meg. 1850. október 1-től a közbülső vámvonalak eltörlésével a Habsburg tartományok, illetve Magyarország elzárása megszűnt, mivel a birodalom egységes vámterületté vált. Magyarország azonban ebben a vámterületben a nem egyenrangú partner szerepét kapta. 1848-cal, egy felemás és lassú ütemű polgári átalakulás indult meg. A 19. század közepének lelkes kezdeményezései azonban az 1860-as évek közepére kifulladásra váltak. A kertészetre is jellemzővé vált, hogy csak a központosított, tökéreősebb, kereskedelmi-vállalkozói kapcsolatokkal rendelkező kertészeti tevékenységek maradtak fenn az állam támogatásával.

Az 1848-49-es rendszerváltók részben a kertészeti tevékenységben, a kerti munkákban találták meg, lelték meg a látszólagos megnyugvást. Ugyanakkor a bécsi udvar éber rendőrköpi szeme elöl is eltűnhettek, amikor egy-egy kertben politikai jellegű megbeszélést tartottak. De a rendszerváltó kertészek közül többek már 1848-49 előtt megismerkedtek a kertészkedéssel, sőt *Kossuth Lajos* ideiglenes kormányában, a kormány apparátusában is részt vettek. Így pl. az előbb említett *Lukácsy Sándor* is, aki a szabadságharcbeli tevékenysége miatt másfél évet töltött vizsgálati fogságban. *Klauzál Gábor* jobb kezeként már a községi faiskolák és az

általános kertészet fejlesztésén fáradozott, amikor Klauzál Gábor Kossuth Lajos kormányában a gazdasági, ipari és kereskedelmi tárcát vitte. Így Lukácsy Sándor következetesen harcolt ezért az ügyért, ami egyben az 1848-49-es reform ügyeket is jelentette. Amikor pedig a Bach-korszak végén 1857-ben az Országos Magyar Kertészeti Társulatot megalakította, ez a cinkos összekacsintás és a szabad polgárjog csoportosulás iránti vágya vitte sikerre a magyarországi kertészet örve alatt, a nemzeti függetlenség és szabadság iránti kívánság ügyét. Ezt Lukácsy Sándor is érezte, – mint ahogy visszapillantva 1867. február 5-én már meg merete írni vezércikkben ezeket „A Nép Kertésze” c. lapjában, sőt Klauzál Gábor nevét a főcímbé is kiemelte ekkor. Klauzál Gábor – kertészet szerető ember lévén – az 1850-es évek végén, betegeskedése idején sokat tartózkodott és dolgozott tétényi kertjében, ahol Lukácsy Sándor többször felkereste. Egy ilyen alkalommal mondta Klauzál Gábor, hogy „...*hazánkban a kertészeti hajlam oly biztos alapra fejlődött már, hogy azt elfojtani többé lehetetlen...*”. A szabadságharc utáni száműzetés, raboskodás a magyarországi kertészet ügyének is, bármily furcsán hangzik is, bizonyos újabb ötleteket, gondolatokat adhatott. Így pl. amikor Lukácsy Sándor 1851-ben egy csehországi várban raboskodott, gulyásleves főzéshez örölt pirospaprikát nem tudtak vásárolni, mert azt méregnek gondolták Csehországban, ezért nem tartottak sehol. A leleményes magyar raboknak a végén orvosi receptre felírva sikerült pirospaprikához jutniuk. Lukácsy Sándor visszaemlékezve ezekre az évekre, 1866 tavaszán már a magyarországi fűszerpaprika termesztést szorgalmazta. De az 1848-49-es gondolatok továbbélését jelzi az is, amikor 1867 februárjában Lukácsy Sándor megkapta a hírt, hogy az udvari kancellária elfogadta az alföldi facsemete-telepítési kezdeményezés tervét, így írt: „...*azon hitben, hogy csak egy munkanapot is elveszteni pótolhatatlan veszteség, ragadom meg a hasznos alkalmat, mert ezen intézkedésben Klauzál Gábor – az 1848-ki minisztérium hagyománya megtestesülését látom...*”.

Nem véletlen, hogy a kortárs magyarországi kertészet képviselői, Entz Ferenc, Pólya, Bereczki Máté tevékenységében a 48-as eszme, akár, mint kertészeti szakmai munkásságukban, emberi tartásukban, erkölcsükben oly nagy mértékben hatott. Bereczki Máté, akinek életét behálózta 1848 eszméinek fonala, bár nem belenyugodva a forradalom és szabadságharc bukásába, bujdosása után, a realitásokat látva, a haza javára végzett alkotó munkát dicsőítette és hangoztatta, amikor azt írta pomológiaija 1884-ben megjelent 3. kötetében: „...*A kard és az ágyú nem elég ótalom többé arra, hogy az emberiség létért való nagy tusájában csúfosan el ne bukjunk. Most már fegyver lett még az író toll és a kertész olló is, melylyel hazánkknak a nemzet-családok előtt több becsületet szerezhetünk, mint a karddal és ágyúval szerezhetnénk. Most az élni akaró népeknek „munka” a jelszava. A dicsőséget többé nem a harcmezőkön kell keresnünk, hanem a tudomány, művészet, ipar és kereskedelem terén...*”.

A reformnemzedék tagjai, akik politikai, gazdasági rendszert döntöttek – még úgy is, ha legyűrték a harcmezőn a magyar szabadságharc zászlaját, egy új, polgári társadalmat kezdtek építeni, kapitalisztikus, vállalkozási alapon. A politikai csalódásokkal, fizikai meghurcolásokkal terhelt reformnemzedék az új rendszerbe változó sikerrel épült be. Egyeseknek sikerült: szakmapolitikai, gazdasági vezetőként érvényesültek (pl. Entz Ferenc), mások pedig a gazdálkodás tudományában mélyültek el, mintegy önmaguk által kialakított szakmai magányban, a politikától való elzárkózással, önkéntes száműzetésben élve, a kertészet valamely ágának szentelve életüket (pl. Berecki Máté). Ez a szakmába-kertészetbe való bezárkózás nem jelentette azonban a világtól való elfordulást,

hiszen a kertészeti kapcsolatokat, a termelőkkel kialakított kölcsönkapcsolatokat, majd pedig az egyre népesebb és hangosabb kertészeti szakirodalomban, különösen a szaklapokban való közszereplést nem zárta ki. Sőt – talán a politikai elhatárolódás miatt –, ezek a szakemberek még aktívabban vettek részt a szakmai vitákban és a termesztési kérdések megoldásában. Persze a parasztgazdaságok termelési színvonalának, a kertészeti termények olcsóbb és jobb minőségű előállítására, a városok körüli piacok kertészeti terményekkel való ellátására, az ország kül- és belkereskedelmében szereplő kertészeti áruk termelési költségének, a termelés nyereségességének kérdése, az országfásítás, a szaporítóanyag (facsemeték és megbízható fajtaazonos vetőmagok), a haszonkertészet mellett a dísznövénykertészet és a parképítés kérdései a mindenkori gazdaságpolitikát érintették és a gazdaságpolitika mellett az egészségügyet, oktatásügyet és általánosságban a mentálhigiénéért, vagyis így összpolitikai kérdésre is hatottak. Ugyanakkor ezeknek a kérdéseknek a felvetése és az ezekre adott szakmai vélemények a közvetlen hatalmi politizálást, az ország függetlenségének, önállóságának kérdését nem érintette közvetlenül. Így a reformnemzedék egyes tagjai bár távol tartották magukat a napi politikától, de a kertészeti kérdésekben, a gazdaságpolitikában hasznossá tették magukat az ország számára – amit ők tudatosítottak is magukban. Az önkényuralom időszakában a kormányzati apparátus megtúrta a reformnemzedék ilyen jellegű, akár a kertészeti-gazdasági egyesülés-csoportosulás irányába tett lépéseit. Szakmai köpönyegbe bujtatva, de végeredményben politikai, szervezkedési, csoportosulási, egyesülési jogot vívtak ki, és ezzel a lehetőséggel éltek is, amikor 1853-ban rövid időre, majd újraalapítva 1857-ben megalakult az Országos Magyar Kertészeti Társulat. A Társulat meglévő társadalmi igényt elégitett ki, a szaporítóanyag kereskedelemmel, a szakmai-továbbképző összejövetelével, egy társulati kerttel, a kertészeti terményeket és termékeket árusító, áruközvetítő ügynökséggel, kiállítások szervezésével, és az első önálló kertészeti, magyar nyelvű szaklap kiadásával. A Társulat hihetetlen sikerét az első években ez a nagyfokú társadalmi igény, felfokozott érdeklődés biztosította. De sajnos a felkészületlenség, a személyes torzsalkodás-rivalizálás, a vállalkozások nem egyértelmű körül- és elhatárolása a közügyektől, nem egészen egy évtized után, a hirtelen szalmalángként fellobbanó kertészeti egyesülési gondolat szétaprózódását jelentette.

Ebben a csalódott, nem ritkán személyeskedő hangvételű vitában, sokszor számtalan sebet osztó és kapó időszakban, egymással rivalizáló szakemberek, társaságok – a bécsi udvar malmára hajtva a vizet, – megosztották a kertészet iránt egyre érdeklődőbb magyarországi társadalom figyelmét. Lassan kihűlt az 1860-as évek végére az a rendszert változtató lelkesedés, ami jellemezte még a század közepének a kertészeti kérdések iránt lelkes városi polgárságát. A hazafias érzelem helyett fokozatosan az üzleti, vállalkozói szemlélet kezdett elterjedni, ami a polgári társadalom gazdasági megszilárdulásához nélkülözhetetlen volt. Lukácsy Sándor, „A Nép Kertésze” c. lapja 1866/19. számában beszámolt arról a jellegzetessé váló jelenségről, amely eluralkodott. Az új, jó fajták iránti mohó igényre és a 19. század közepi szaklapjainak hatására is kiváló példát kapunk Lukácsy Sándor soraiból. *„Bocsánat, ez régi elismert dolog, és ekként járnak el a szilárd jellemű pomológok; de midőn az újdonságon minden ember annyira kap, hogy alig hogy rajzban megjelenik a kölföldi szaklapokban, már ezernyi megrendeléssel rohanják meg az üzlet embereit? Ez kérem üzlet dolga, az pedig mit ön kíván a tudomány föladata, – bajos lenne pedig mai világban az üzletet alárendelni a tudománynak, vagy az üzletet a tudomány követeléseivel*

korlátozni. – Mondok esetet: midőn a General Tottleben körtét kitrombitálták, én azonnal meghoztattam egy példányt, de az első forrásból, és lapom útján tudattam a közönséggel, azt hittem, jó lesz előre értesíteni, hogy majd évek múlva megrendeléseket nyerjek: uram! nyomban több, mint 200-ra kaptam megrendelést, és pedig hogy tavaszra okvetetlen küldjem: mi volt tenni való, cserepekbe raktam vadonczokat, azokat a télen át nemesítettem...” és végül a 15 frank befektetéséből a 2 forintos példányok után 400 forintot nyert az egész akción. Úgy összegezte végül is „...ez tehát az üzlet dolga, és ebben a közönség nem engedi magát korlátoztatni”.

A vállalkozás, a gyakorlati és elméleti kertészkedés, valamint az élénk szakirodalmi tevékenység kialakulása jellemezte ezt a korszakot. Többen, tudva egymás tevékenységéről – kertmunkás fiatalokat képző gyakorlati intézetek szervezésébe kezdtek saját kertjükben, ahol írni-olvasni tudó, 15. évet betöltött fiatalokat akartak kiképezni. Lukácsy Sándor is pl. 1863-ig 100 forint éllemezési díj ellenében indította meg magán képzését. De nyilvános, ingyenes gyakorlati előadásokat is tartott Rákospalotán vasárnaponként. Emellett vállalkozott kertek tervezésére, készítésére, rendezésére, kivitelezésére, fametszésre. Erre nem csak a fővárosban vállalkozott, hanem az utazási költség kifizetése ellenében vidéken is. Ennek a nagy kertészeti vállalkozási-üzleti kedvnek köszönhetően az 1870-es évek végére Magyarország Németország és Oroszország gyümölcsstermesztési és kereskedelmi versenytársává vált, miközben az addig ismeretlen, és csak egy-két leírásból, a szaklapokból ismert, dinamikusan fejlődő amerikai gyümölcsstermesztés produktumai kezdtek előzönlenni Európa piacait, a filoxéravész pedig a történeti borvidékeken okozott szőlőpusztulás rovására egyre több, gyümölcscsel hasznosítható területtel növelte a magyarországi gyümölcsstermesztési ágazatot.

A kertészet fejlődéséhez, modernizálásához a társadalmi igények mellett olyan tényezőknek is fontos szerep jutott, mint a tagosítás. Ez több kisebb, a kertészkedéssel – mint intenzív művelési ággal – nyereségesen hasznosítható birtok kialakítását segítette elő. De a közlekedésút, főleg vasúthálózat kialakulása, a földtelekár emelkedése, az import vetőmag, szaporítóanyag és kertészeti termények magas ára, valamint sokszor megbízhatatlan fajtaazonossága, mind-mind serkentőleg hatott a kertészkedés hazai fejlesztésére. „A Kertészgazda” c. szaklapban 1865-ben *B. Nyári Gyula* felhívta a kertészeti szakma és az ország figyelmét egy fontos feladatra, amit mai szóval, jóértelmű lobbizásnak nevezhetnénk. Azt mondta, hogy a kertészeti ágazat fellendítéséhez magas beosztású állami alkalmazottak támogatására is szükség van, mert az állami támogatás nélkül, csak a piaci viszonyok ehhez nem elégségesek. Példát is említ, hogy Franciaországban, Poroszországban országgyűlési képviselők támogatták a kertészet ügyét, Angliában pedig állami támogatásban részesítették az úgynevezett „földipar”-t.

A régi és az új harca a kertészet fejlődésében is megtalálható, a fejlődést serkentő és gátló jelenségek egyidejű megjelenésével együtt a 19. század második felében. Még élt a régi, a nemesi előjogokhoz és értékrendhez tartozó életvitel, amely a különleges fajok, fajták gyűjtését tűzte ki célul. De fokozatosan csökkent az efféle mentalitás, és az érték-, nyereségorientált, az üzleti alapokon álló kertészkedés is terjedőben volt. A nyugat-európai szakirodalom, a katalógusok, az egyre nagyobb számban megjelenő és ismertté vált, sokszor idézett, számtalanszor követendő példaként emlegetett külföldi szaklapok a polgári értékek gazdasági-piaci értékeit közvetítették Magyarországra is. Már természettudományos alapossággal, a korabeli tudomány szintjén a növénytan, a biológia segítségével a

virágok ivarszerveinek megismerésével már a keresztezés, az ivaros és ivartalan szaporítások kertészeti lehetőségeit, a szaporítóanyagok fajtaazonosságát kezdték hirdetni. A franciaországi, belgiumi intenzív koronaformák és új fajták német és osztrák közvetítéssel jutottak el Magyarországra. A kertészet fokozatos változását a növényéletani jelenségek megfigyelései mellett a magyar kertészeti szaknyelv kialakulása, a kertészeti szakfolyóiratok versenye és szakosodása, az ország kedvező ökológiai adottságainak figyelembevételével a haszonkertészetek, a dísznövénykertészetek, hajtattott primőrárut és vágott virágokat előállító kisebb nagyobb üzemi szintű telepek megjelenése is mutatta.

A változó kertészet képét mutatja az Alföld extrém klímájú területein a haszonkertek kialakítása, a fajtakérdés felvetése és a fajtaazonosság biztosítása, a fajtatiszta telepítések megkezdése, a magyar őshonos hungaricum fajták jelentőségének felismerése, a minőségi nyugat-európai fajták elterjedése, szaporítása, a termelési eljárások, technológiák rögzülése mellett újabbak terjedése.

Faiskolai árjegyzék,
1885

vidéki kertészetekre osztották fel az ágazatot.

A magyar kertészet nagykorúságának eléréséhez a következő lépéseket ajánlotta a szakma 1863-ban:

1. Rendezni a gyümölcsstermesztést, megfelelő fajtákat a megfelelő talaj, égtáji, piaci feltételeknek megfelelően. Javasolták a kereskedés élénkítését.
2. Ajánlották az erdei, vad haszonnövények termesztését.
3. Javasolták a zöldségtermesztés általánosabb megismertetését, valamint megkedveltetését.
4. Virágok közül a legkedveltebbek, a leghálásabbak termesztését ajánlották.
5. Szorgalmazták az egyesületi és magánvállalkozású kísérleti kertek, pomológiai gyűjtemények támogatását.
6. Javasolták faiskoláknak és egyéb kertészeti vállalkozásnak teret nyitni, a cél és a közönség igényeinek megfelelően.
7. A vetőmagtermelést jövedelmező nemzeti iparrá kívánták fejleszteni.
8. A gyümölcsfeldolgozás fejlesztésével a regionális gyümölcsstermesztést és az ipari felhasználást támogatni.

9. A kertészeti áruk kereskedelmének fellendítését és a hazai kertészeti árukkal való kereskedését.
10. A kertészeti szakismeretek fejlesztését.

Ezek a feladatok és elvek még ma is korszerűnek számítanak. A 19. század második felének kezdetén pedig a polgári társadalom vállalkozói szemléletének kialakításánál a piacos árut, a jó piacon pedig a jó pénzért értékesíteni elvet jelentette. Ez képezte alapját a gazdasági rendszernek, az ország gazdasági és politikai haladásának és virágzásának az Osztrák-Magyar Monarchián belül. Mindezzel Magyarország élelmiszeripari nagyhatalommá válását segítette elő Európában.